

TEK ÖRNEK YUNDAK SÖZCÜĞÜ ÜZERİNE İNCELEME

Özlem AYAZLI*

Özet

Clauson'un An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish /13. Yüzyıl Öncesi Türkçenin Etimolojik Sözlüğü adlı çalışmasında hapax legomenon (tek örnek) olarak adlandırılan birçok sözcük ile karşılaşılmaktadır. Yundak sözcüğü de bu tek örnek sözcüklerden yalnızca biridir. Bu çalışmada Divanü Lûgat-it-Türk'te yalnızca bir kez geçtiği için tek örnek olarak kabul edilen yundak "at gübresi" sözcüğü üzerinde durulmaktadır. Çalışma iki başlık altında toplanmaktadır. Birinci bölümünde tarihî metinlerde pek çok kez tespit edilmiş olan yunt / yont / yond sözcüğü üzerinde durulmakta ve sözcüğün şu anlamları verilmektedir: "Belli bir türe, cinse ait at; on iki hayvanlı takvimde "at" için kullanılan hayvan adı, at yılı, at günü; vahşi, eğitilmemiş kısrak; otlakta otlayan atların tümü; kısrak". Sözcük, modern Türk dillerinden Sarı Uygurcada yot /yöt / yut "at, 12 hayvanlı takvime ait yıl adı" olarak varlığını sürdürürken Türkiye Türkçesinin ağızlarında ise yunt / yont / yond "damızlık eşek; at; başıboş hayvan" biçiminde yaşamaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise yundak sözcüğünün tek örnek olmadığı Sarı Uygurcadaki yindak, yondak, yomdak, yontak ve yuntak biçimleri ile tanıklanmaktadır. yunt "at" sözcüğünün küçültme biçimi olan yundak sözcüğünün Sarı Uygurcada yalnızca "gübre" anlamında değil aynı zamanda ata ait birtakım anlam genişlemeleri ile "atın kuyruğu" anlamında yaşadığı görülmektedir. Ayrıca sözcük, Sarı Uygurlarda Şamanizme ait bir unsur olarak Şaman törenleri sırasında da kullanılmaktadır. Bu çalışmada, yundak sözcüğünün Sarı Uygurcadaki bütün bu kullanımları metinler eşliğinde verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hapax legomenon / tek örnek yundak, Sarı Uygurca, Eski Türkçe, yunt, etimoloji

* Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, civelek.o@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4981-6900>

The Study of Hapax Legomenon “yundak” Word

Abstract

Many hapax words are encountered in An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish published by Clauson. The word of yundak is only one of these hapax legomena. In this study, it is focused on yundak “dung of horse” accepted as hapax legomenon as it is listed only once in Divanü Lûgat-it-Türk. The study is grouped under two headings. In the first part, it is laid emphasis on yunt / yont / yond word which has been found many times in historical texts. The following meanings of the word are given in the paper: a generic term for horse, the animal name used for “horse” in the twelve-animal cycle, horse year, horse day, a wild unbroken mare, collective term for “horses”, in the pasture, a mare. While the word has survived as yot /yöt/ yut “horse, horse year in the twelve-animal cycle” in Yellow Uyghur, modern Turkic languages, it has been seen as yunt / yont / yond “stud donkey; horse; stray” in dialects of Turkish. In the second part of study it is illustrated that yundak word is not hapax legomenon due to its forms yindak, yondak, yomdak, yontak and yuntak in Yellow Uyghur. It is seen that yundak which is a diminutive form of yunt “horse” does not only mean “dung” but also mean “tail of horse” as a result of expansion in the meaning of horse. Furthermore, it is also used during shamanic ceremonies as an element of shamanism in Yellow Uyghurs. In this paper, all given usages of yundak in Yellow Uyghur is accompanied by texts.

Keywords: Hapax legomenon yundak, Yellow Uyghur, Old Turkic, yunt, etymology

Giriş

Clauson’un *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish /13. Yüzyıl Öncesi Türkçenin Etimolojik Sözlüğü* çalışmasında hapax legomenon (tek örnek) olarak adlandırılan birçok sözcük ile karşılaşılmaktadır. Yunancadan ödünçleme olan hapax legomenon sözcüğü “ancak bir kere görülen (kelime, deyim)” anlamındadır (RedHouse, 2002, s. 441). Bu çalışmada, hapax legomenon yerine “tek örnek” ifadesi kullanılacaktır. Clauson, etimolojik sözlüğünde tek örnek sözcükleri tarihî dönem Türk dillerine ait metinlerde yalnızca bir kez geçen ya da modern Türk dillerinde görülmeyen, karşılığı olmayan sözcükler için kullanmıştır. Yukarıda da Clauson tarafından ifade edildiği gibi bu tek örnek sözcükler daha sonra başka yerlerde, başka metinlerde yahut başka dillerde görülebilmektedir. Dolayısıyla tek örnek olarak bilinen sözcüklerden bir kısmı tek örnek olma özelliklerini kaybetmektedir. Erdal da Clauson gibi tek örnek kelimesini “yalnızca bir kez görülen” anlamında kullanmaktadır. Erdal 1991 yılında Eski Türkçe söz yapım eklerini ayrıntılı bir şekilde sınıflandırdığı çalışmasında nadir kullanılan bazı eklerin tek örnek kullanımlar oluşturduğuna da değinmektedir. Örneğin, eylem yapım eklerinden $-(X)nç$ ekinin genişletilmiş biçimi olan $-(X)nç+sXz$

yapısı yaygın olarak kullanılırken $-(X)m+sXz^1$ yapısı nadir olarak kullanılmakta ve tek örnek sözcükler oluşturmaktadır: *tuyumsuzun*, *yetimsiz*, *bolumsuz* (Erdal, 1991, s. 299). Ayrıca eylem yapım eklerinden olan $-(X)\eta$ ekinin oluşturduğu yapıların hem kısıtlı hem de bu eke ait sözcüklerin çoğunun tek örnek olduğunu öne sürmektedir. Bu ekle oluşturulmuş tek örnek sözcüklere de çalışmada yer vermektedir: *çivşa-η*: *çivşan çağır* “ekşi şarap”, *yad-ıη*: *yadıη suv* “sığ, derin olmayan su”, *bür-üη* “girdap”, *üşāη ~ yüşāη*: *üşāη taş* “düz taş” (Erdal, 1991, s. 337).

Clauson’un çalışmasında geçen tek örnekler üzerine bugüne kadar farklı zamanlarda, farklı araştırmacılar tarafından çeşitli çalışmalar yapılmış (bk. Ölmez, 2008, 2011; Ata, 2010; Yıldız, 2011, 2014; Uçar, 2012) ve bugün hâlâ konu üzerine çalışmalar devam etmektedir. Bu çalışma ise tek örnek olarak bilinen, tarihî metinlerden yalnızca DLT’de görülen *yuntak* sözcüğünün tek örnek olmadığını ispatlamak amacı ile yazılmıştır. Modern Türk dillerinden Sarı Uygurcada sözcüğün *yindak*, *yondak*, *yomdak*, *yontak* ve *yuntak* “gübre” biçimleri tespit edilmiştir. Dolayısıyla tek örnek olarak bilinen *yuntak* sözcüğü Sarı Uygurca aracılığı ile tek örnek olma özelliğini yitirmiştir. Çalışmada *yuntak* sözcüğünü daha iyi anlayabilmek adına sözcüğün kökü olduğu düşünülen tarihî metinlerde pek çok kez görülmüş *yunt* “at” sözcüğü üzerinde de durulmuş ve çalışma üç başlık altında toplanmıştır: 1. *yunt* “at” 2. Tek Örnek *yundak* “at gübresi” 3. Sonuç.

1. Yunt

Clauson *yunt* sözcüğü ile ilgili olarak şunları ifade eder: *yunt ~ yund* sözcüğü belli bir türe, cinse ait “at” anlamında iken *at* sözcüğü özellikle “binek atı” anlamında kullanılmaktaydı. TT VIII’de *-u-*’lu olarak tespit edilir. On iki hayvanlı takvimde at için *yunt* kelimesi kullanılır. Yalnızca (?) Güney Batı (Osmanlıca) Türkçesinde *yond / yont* “vahşi, eğitilmemiş kısrak” biçiminde varlığını sürdürmektedir (ED 946a-b). Tekin, *yunt* kelimesinin sonundaki *-t* ekinin eski bir çokluk eki (krş. Mo. *sün* “süt” = Tü. *süt*) olduğunu savunmaktadır (Tekin, 1987 s. 18). *yunt* sözcüğü için ayrıca bk. Hauenschild, 2003, s. 248-249, DS *yond* 281a, Tokyürek, 2013, s. 259. *yunt* sözcüğünün bazı tarihî metinlerde geçen biçim ve anlamları ise şu şekildedir:

.... *Kinim kadaşım esizim e oğlanım esizim e ürünüm karam esiz yüz eliğ erim e esizim e bıη bodrak yunt esizim e / Yakın(lar)ım, akraba(lar)ım, ne yazık! Çocuklarım ne yazık! Soylu (halkım), avam (halkım), ne yazık! Yüz elli askerim, ne yazık! Bin kahverengi atım ne yazık! (Aydın, 2015, s. 114)*

1 $-(X)m+sXz$ ekiyle oluşturulmuş tågimsiz “değersiz” (Erdal, 1991, s. 299) yapısı ise pek çok kez kullanılmıştır.

Uyg. *yunt² yıl beşinç ay yont kün yont üdindä³ togmuş kişi bir y(é)g(i) rminç ay sıçgan kün sıçgan üdindä igläsär ölür* / At yılı beşinci ayın at gününde at saatinde doğmuş kişi on birinci ayın sıçan gününde sıçan saatinde hastalansa ölür (TT VII 25₂₃₋₂₆).

TLD *يُوند yond* “at”. At (*hayl*).” Bu, cins adıdır. Sözcük tekil (at) ve çoğul (at sürüsü, atlar) olarak kullanılır. Arapça *إِبِل ibil* (“develer”) kelimesi de böyledir. *yond eti yıpar* “At eti misk gibi kokar”. At eti pişirilir ve soğuyuncaya dek bekletilir. O sırada etten güzel bir koku çıkar (Dankoff & Kelly, 1985, s. 149). krş. *yunt* DLT III: 7.

TLD *يُوند yond* “at”, *yond yılı* “At yılı; Türklerin on iki yılından biri [yedincisi]”. krş. *yunt yılı* DLT III: 7.

Osm. *yunt* “kısırak” (TTS VI: 4727-4730). Tarama sözlüğünde *yunt* ile ilgili yirmi beş örnek geçmektedir. Söz konusu örnekler ve *yunt* sözcüğüyle oluşturulmuş kalıplaşmış kullanımlar (*yunt kuşu*: “kuyruksallayan kuşu, peygamber kuşu” TTS VI 4730, *yunt oğlanı*: “çoban” TTS VI 4731) için bk. *yunt* maddesi TTS VI.

DK *Derşam uçından kiçdi, ol kardaşı tutılan koruya geldi. Gördi kim ilkıçı kafirler yund güderler. Kılıç çeküp altı kafir depeledi. Tavlunbaz urup yundları ürkitti, getirüp ol koruya koydı* / Derşam kenarından geçti kardeşinin tutulduğu koruya geldi. Gördü ki kâfirler kısırak güderler. Kılıç çekip o kâfirleri tepeledi. Davul çalıp kısırakları ürküttü getirip koruya bıraktı (DK 263/5-6)

Çağ. *yunt yabani kısırakı, hergele ile gezen mādīyān⁴ yabani kısırak, eşek sürüsü ile gezen kısırak* (Şeyh Süleyman Efendi Lügatı, 309).

yunt yılı ilk ili, yani sāl-i türkâninin yedincisidir:⁵ Türklerin kullandığı takvimin yedinci yılıdır (Şeyh Süleyman Efendi Lügatı, 309).

Kıp. *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*’nin at cinsleri, renkleri vb. şeyler adlı dokuzuncu bölümde *yunt* sözcüğü “otlakta otlayan atların tümü” anlamındadır (Toparlı vd., 2000, s. 15). bk. *yunat* “beygir sürüsü” (KıpTS 330b). Doerfer, *yunat* sözcüğü için *yunt* + *at* çözümlemesini yapar (TMEN IV 1901).

yunt sözcüğü ile ilgili en ayrıntılı bilgiye Doerfer’in etimolojik çalışmasında rastlanılmaktadır. Doerfer çalışmasında sözcüğün pek çok kez *yont* ~ *yond*

2 TT VII’de sözcük *yont* olarak okunmuştur.

3 TT VII’de sözcük öd olarak okunmuştur.

4 Künos tarafından cümle şu şekilde çevrilmiştir: Wilde Stute, Zuchtstute / vaşşi, damızlık kısırak (Künos, 1902, s. 109)

5 Künos tarafından cümle şu şekilde çevrilmiştir: Ein Jahr nach türkischer Zeitrechnung / Türk takviminde bir yıl adı (Künos, 1902, s. 109).

olarak transkripsiyonun yapıldığını Arap ve Uygur harfleri ile yazılmış pek çok kaynakta *o*'lu ve *u*'lu okuyuşların görüldüğünü ifade etmektedir. Ancak sözcüğü *yunt* / *yund* okumamızı sağlayacak iki açık kanıttan bahsetmektedir. Bu kanıtlardan ilki TT VIII 104'te geçen *yunt* okuyuşudur (Brahmi yazısında *o* ve *u* ayrılır); ikinci kanıt ise *yunt* sözcüğünün bugün *yunt* “at, hergele”⁶ biçiminde Türkçenin ağızlarında yaşamasıdır (TMEN IV 1901). *yunt* sözcüğü ile ilgili olarak araştırmacılar tarafından birtakım iddialar öne sürülmüştür. TMEN’de yer verilen bu iddialar şu şekildedir: Samoyed dillerindeki *inä*, *nundo*, *nunda*, *nyündö*, *yuna*, *yunna*, *yunta*, *yuda*, *čünd*, *kündö* “at” biçimlerinin **junta* ~ ? **junto* biçimlerinden gelişmiş olabileceği ve daha sonraki biçimin ise **jüntä* olabileceği ifade edilmektedir (Joki 138). Ramstedt ise *yont* sözcüğünü Mo. **yundu* “yük beygiri, yük atı”, Nan. *yona* “sürü”, Kor. *yundur* “koşum hayvanı, yük hayvanı, yük öküzü”, Yak. *sonogos* “genç at” (Pekarskiy, 2279) sözcüğü ile birleştirir. Doerfer ise bu iddialara ilişkin olarak şunları ifade etmektedir. 1. Sözcüğün son biçimi *yunt* ~ *yund*’dur; *yont* ~ *yond* değildir. 2. Moğolca biçim buraya ait değildir. 3. Aynı şekilde sözcük, Nan. *yona* ile de ilgili değildir; çünkü sözcüğün sonunda *-d* ya da *-t* yoktur. 4. Yakutça *sonogos* kelimesinin ikinci hecesinde yer alan *o* ve açıklanamayan son kısmı ile Türkçe *yunt* sözcüğü ile ilgili olamaz. 5. Kor. *yundur* sözcüğü anlam ve sözcük sonu bakımından *yunt* sözcüğü ile ilgili değildir. 6. JOKI⁷ için: Doerfer, sözcüğün Samoyedcedeki ilk Türkçe alıntılar⁸ içerisinde olabileceğini ve Samoyedce **yunta*’nın ilk Türkçe **yuntä*’dan geri ödünçleme olabileceğini savunur. Samoyedcede Türkçe ödünçlemelerin çok az da olsa görülebileceğini ancak Sam. *yunta* ve Tü. *yunt* sözcükleri için üçüncü bir dilden geri ödünçleme ihtimalinin de olabileceğini öne sürer (TMEN IV 1901).

Modern Türk dillerinden Sarı Uygurcada ve Türkiye Türkçesinin ağızlarında *yunt* kelimesine rastlanmaktadır. SUyg. *yot* (< *yont*) “at” (12 hayvanlı takvime ait yıl adı) (Radloff III, 418 “at” topluluk adı) (Malov, 1957, s. 42), *tur yot* “kısırak” ~ *yut* ~ *yöt* “at” (Malov, 1957, s. 45). Tü. *yunt* “damızlık eşek” (*Tosya-Kastamonu) DS XI, s. 4320b, *yund* “at” (Erzurum-Yörükler) DS XI, s. 4320a, *yont* “başıboş hayvan” (Dizdaroğlu- Sinop) DS XI, s. 4294a. Ayrıca *yunt* sözcüğü yer adı olarak Alayunt (Kütahya) adında da korunmuştur (Eren, 1999, s. 459-460).

6 Hergele: Far. “at sürüsü” (Steingass, 1998, s. 1496a)

7 Joki’ye ait olan bu kaynak tarafımdan görülmemiştir. Bu yüzden kaynaçaya dâhil edilmemiştir. bk. Aulis J. Joki, Die Lehnwörter des Sajansamojeddischen, MSFOu 103, 1952.

8 ESTY’de *yunt* sözcüğünün Samoyed dillerindeki **yuntu*, **yunto* biçimlerinden yola çıkılarak sözcüğün Ön Türkçe döneminde temellerinin atıldığı öne sürülmüştür (ESTY 253-254).

2. Tek Örnek Yundak “At Gübresi”

Clauson, Eski Türkçe *yundak* “gübre, özellikle at gübresi” sözcüğünün tek örnek / tek kullanımlık bir sözcük olduğunu öne sürmektedir. Clauson’un, sözcüğü tek örnek olarak adlandırmasının nedeni ise sözcüğün yalnızca bir kez DLT’de geçmiş olmasıdır.

يُنْدَقُ *yundak* “At fişkısı”⁹, Yalnız bunda kullanılır. Şu savda da gelmiştir. *yagın erse kerek yundakı tegir* “Düşmanın olsa da gübresi kalır”, düşman olsa bile mal sahibi olması yararlıdır. Ondan hiçbir şey değmese bile atının gübresi kalır; ondan yakarak faydalanırsın (DLT III, s. 44).

Kaşgarlı’nın sözlüğünden de anlaşılacağı üzere bu sözcük yalnızca atların dışkısı için kullanılırdı. Deve ya da koyun gübresi için *mayak*¹⁰ sözcüğü kullanılırken at gübresi için yalnızca *yundak* sözcüğü kullanılıyordu (bk. *mayak* maddesi, DLT III, s. 167-168). Clauson, sözcüğün muhtemelen ET *yunt* “at” adının küçültme eki almış biçimi olduğunu ifade eder (ED 847a). Bilindiği üzere +*ak* eki küçültme ve sevgi ifade eden adlar türetme işlevini üstlenmektedir. Erdal, +*ak* ekinin insan adından hayvan adı (*og(u)l+ak* “keçi yavrusu, küçük keçi”, *merd+ek* “ayı yavrusu”) yapabileceği gibi hayvan adından başka bir hayvan adı da (*adgır+ak* “antilop”) yapabileceğini savunmaktadır. *yundak* sözcüğü için de sözcüğün anlamı söz konusu olduğunda zor gibi görünen bu etimolojinin (*yunt + ak*) *yunt* sözcüğü ile ilgili olduğunun da şüphesiz olduğunu öne sürmektedir (Erdal, 1991, s. 42). Malov’un yayımladığı Sarı Uygurca sözlükte *yuntak* “at gübresi” (Malov, 1957, s. 41) kelimesinin *yindak*, *yondak*, *yomdak*, *yontak*, *yundak* biçimlerinin de olduğu görülmektedir. Räsänen, etimolojik sözlüğünde *yunt* “at” maddesi altında Sarı Uygurca *yuntak*, *yontak*, *yomdok*, *yindak* “at gübresi” sözcüğüne yer vermekte ve *yuntak* / *yontak* sözcüğünü *yunt-ak*, *yont-ak* olarak çözümlerken *yomdak* ve *yindak* yapılarının SUyg. *yin* “bağırsağın içindekiler, bağırsak içi” (< *yom-*

9 yundaq “Dung (raws)”, particularly of horses. Proverb: yagınig ärsä käräk yundaqı tägir “Wealth is necessary even though it belongs to your enemy, for the least thing of your enemy that can be used is his horse’s dung, which you can use to light a fire” [Even if it is the enemy’s, his horse’s dung has value] / Mal, düşmanına bile lazımdır. Düşmanına ait olan maldan sana en az yarayacak şey, atının gübresidir; (ama bundan bile yararlanır ve) ateş yakmak için kullanabilirsin [Düşmanına ait olsa bile onun atının gübresi değerlidir]” (Dankoff & Kelly, 1984, s. 170-171; 1985, s. 234).

10 mayak: “gübre” ud mayakı 瞿摩 ju mo (Taisho, Cilt 16, Nr. 665, 431a 14), Skr. go-maya “cow-dung / sığır pisliği” (Williams, 1899, 366a), mayak oveçiy kal “koyun gübresi” Radloff IV 2012, Almanca Kuhdung “sığır gübresi, pisliği” (Nobel, 1958, 211). Söz konusu notlar için bk. Ayazlı, 2012, s. 257. antada ken bir arıg ävtä ud mayakı üzä yerin suvap kiçig mandal kılzun / Ondan sonra temiz bir evde sığır gübresi ile toprağı sıvayıp küçük bir daire oluştursun AYS VI, Ayazlı, 2012, s. 135.

dok, yin-dak) sözcüğünden türediğini savunmaktadır (Räsänen, 1969, s. 211a-b, 203b). Räsänen'in yapmış olduğu etimoloji doğrultusunda addan ad yapan +*dak* eki ile kurulmuş Türkçe kelimelere bakıldığında bu kelimelerin sayısının oldukça sınırlı olduğu ve ekin küçültme işlevi olmaksızın başka anlamlı yeni kelimeler türettiği görülmektedir: KB *kowdak* “cılız” < *kowı* “içi boş, kof”, DLT *bagırdak* “korse” < *bagır* “karaciğer”, Kıp. *bogurdak* “boğaz deliği, gırtlak” < **bogur* “boğaz” (Taş, 2015, s. 34). Oysaki Sarı Uygurca “*Pır ak attıñ hicikisıntı ak yımtak şağrasovto (-tro)* / Beyaz bir atın içinde (karnında) beyaz bir **topak (gübre yumağı)** gurulduyor” cümlesindeki *yımtak* sözcüğünün “topak / gübre yumağı” anlamı ekin +*dak* değil de küçültme işlevi üstlenmiş +*ak* eki olduğunu göstermektedir. Ayrıca, +*Ak* ekinin genellikle tek heceli sözcüklere¹¹ eklendiği görülmektedir: ET *baş+ak, çan+ak* (Çin. 盞 *zhan* “küçük kupa, fincan” +*ak*), *yol+ak* “kırlardaki küçük yol”, *yul+ak* “küçük su pınarı”, *siñ+ek* “uçan küçük böcek, sinek (< *siñ* “vızlama sesi””, öz+ek “omurilik; ağacın çekirdeği”, *yunt+ak* “gübre, özellikle at gübresi” (Erdal, 1991, s. 40 ve ötesi). Bütün bunlardan yola çıkarak *yındak, yomdok* biçimlerinin de *yuntak* sözcüğünün türevleri olduğu düşünülebilir. Bu sözcükler de *yunt* “at” adıyla ilgili olmalıdır. Türkçede dışkı, gübre¹² ile ilgili kelimelerin onu yapan varlıklarla doğrudan ilgili olmasına gerek yoktur belki ama metinlerde tespit edilen *yımtak, yuntak* sözcüklerinin özellikle “at” ile ilgili anlam genişlemeleri (“atın kuyruğu, atın karnındaki yumak, gübre, at gübresi”) ile görülmesi bunun bir tesadüf olmadığını düşündürmektedir. Ayrıca gerek *yındak* (Malov, 1957, s. 41a) gerekse *yomdak* (Malov, 1957, s. 42a) sözcüklerinin Malov’un sözlüğünde özellikle “конский помет / at gübresi” olarak belirtilmesi de bu kanaati doğrulamaktadır. krş. Мо. *yunda’ul* “getrockneter Mist, Argal / kurumuş gübre” *morin o y.* “Pferdemist / at gübresi” (Haenisch, 1962, s. 94).

yuntak adı verilen bu at gübresinin Uygurlar arasında Şamanizme ait bir unsur olarak kullanılması bakımından ayrı bir önemi daha vardır ve Şaman törenleri sırasında da kullanılmaktadır. Malov, Uygurlarda kutsal hayvanlar arasında koyun ve atın olduğunu ifade eder ve şöyle devam eder: Uygurlar, ilahlara koyun ve at adarlar. Atlardan büyük bir bölümü özellikle kırmızı olan

11 +*Ak* ekinin özellikle tek heceli kelimelere eklendiğini dile getiren Korkmaz’ın verdiği örnekler için bk. Korkmaz, 2009, s. 35.

12 Türk dillerinde *yuntak* “gübre” sözcüğü için genellikle ET *yin, kığ, mayak* “gübre” sözcüklerinin türevleri kullanılmaktadır: Kır. cin II “midenin içinde bulunan şey” KırTS 217 / kık “kuru koyun tezeği” KırTS 449, Tuv. çin “dışkı yığı” TuvRS 534, Hak. nın “bağırsakların içindekiler, bağırsakların muhteviyatı” HakTS 322, Alt. cin “mide ve bağırsağın içeriği; gübre, necaset, ters” AltTS 63, Yak. kii “tezek, kuru gübre” YakRS 163, YUyg. mayak “gübre, hayvan pisliği” YUTS 263, TT (ağ.) kığ “koyun, keçi gübresi” (Sv., Ng.) DS VIII 2789

“kıızıl at” gök ilahına adanır. Özellikle alnı beyaz yıldızlı at ilah için daha uygundur. İlah için ayrılmış ata kirli bez konulmaz, bez yeni ve temiz olmalıdır; bu atın eti yenmez ve ona kadın binemez (Malov, 2005, s. 398). Yine aynı şekilde at gübresinin de “temiz (ezilmemiş, dağılmamış)” olması gerekmektedir. bk. SUyg. *arığ at yondak* “temiz (ezilmemiş, dağılmamış) at gübresi” (Şaman törenleri sırasında kullanılır) (Malov, 1957, s. 42). Sözcük, Sarı Uygurcada Şamanizme ait bir unsur olarak kullanılmasının yanında Uygur türkülerinde ata ait birtakım anlam genişlemeleriyle de görülmektedir. *yundak sözcüğünün geçtiği aşağıdaki türküde sözcük “atın kuyruğu” anlamındadır.*

(Delikanlı söylüyor)

O, uğur azğır men boluva!

O, yuntağ tartav parım bara!

O, patar kıaman parım ola!

Hey! aygır sürüsü içinde

Kuyruğumu kaldırıp kışneyeceğim

Benden saklanabilecek misin?

[*Talım Kız* türküsü (Malov, 1967, s. 191)]

yundak sözcüğüne Tenişev tarafından Sarı Uygurca üzerine yayımlanan bir başka çalışmada daha rastlanmıştır. Tenişev’in çalışmasında yimtak “gübre” biçiminde bilmece içerisinde geçen bu sözcüğün “yumak (gübre yumağı)” anlamında olduğu tespit edilmiştir: *Pır ak attıñ hicikisınte ak yimtak sağrasovto (-tro). Pu nitırta?* “Beyaz bir atın içinde (karnında) beyaz bir topak (gübre yumağı) gurulduyor. Bu nedir?” (Tenişev, 1976, s. 261).

3. Sonuç

• Tarihi Türk dillerinde *yunt* sözcüğünün *yont* ~ *yond* ve *yunat* biçimlerine de rastlanılmakta ve sözcüğün şu anlamları görülmektedir: Belli bir türe, cinse ait at; on iki hayvanlı takvimde hayvan adı, at yılı, at günü; vahşi, eğitilmemiş kısrak; otlakta otlayan atların tümü; kısrak, beygir sürüsü. Osmanlıca metinlerde *yunt*’un dinî bir unsur (Cebrail Peygamberin bindiği at) olarak yer aldığı ve karnında taşıdığı bin altın ederindeki tay nedeniyle değerli olduğu da görülmektedir. Sözcüğün kalıplaşmış kullanımları da söz konusudur: *yunt kuşu* “kuyruksallayan kuşu, peygamber kuşu”, *yunt oğlanı* “çoban”. Sözcük, Doerfer’in de ifade ettiği gibi Brahmi yazısında *u* ile (bu yazıda *o* ve *u* sesleri ayrılmaktadır) görülmektedir. Bu yüzden *o* ile değil; dar-yuvarlak *u* ile *yunt* biçiminde okunmalıdır.

• *yunt* sözcüğü, modern Türk dillerinden Sarı Uygurcada *yot* ~ *yöt* ~ *yut* biçiminde “at, 12 hayvanlı takvime ait yıl adı” anlamı ile görülmektedir. Türkiye Türkçesinin ağızlarında ise *yunt* ~ *yont* ~ *yond* biçiminde “damızlık eşek; at; başboş hayvan” anlamları ile varlığını sürdürmektedir.

• Yalnızca bir kez DLT’de geçtiği için tek örnek olarak kabul edilen *yundak* “at gübresi” sözcüğü Sarı Uygurca *yindak*, *yondak*, *yomdak*, *yontak* ve *yuntak* aracılığı ile tek örnek olma özelliğini de kaybetmiştir.

• *yundak* sözcüğü, Sarı Uygurcada yalnızca “at gübresi” anlamında değil ata ait gibi birtakım anlam genişlemeleri ile “atın kuyruğu, yumak (gübre yumağı)” anlamında da kullanılmaktadır.

• Sarı Uygurlarda at sevilen, kutsallık kazanmış bir hayvan olmasının yanında totem kültü haline gelmiş ve atın gübresi de Şaman törenleri sırasında kullanılmıştır. Ayrıca sözcüğün Sarı Uygurlarda folklorik bir unsur olarak bilmeceelerde de kullanıldığı görülmektedir.

Kısaltmalar

ağ.: ağız, **Alt.:** Altayca, **AltTS:** bk. Naskali, E. vd. 1999, **DK:** bk. Ergin, M., **DLT:** bk. Atalay, B., **DS:** Derleme Sözlüğü, **DSlv:** bk. Nadelyaev, V. M., **ED:** bk. Clauson, Gerard, **ESTY:** bk. Sevortyan, E.V., **ET:** Eski Türkçe, **Hak.:** Hakaşça, **HakTS:** bk. Naskali, E. vd. 2000, **KB:** Kutadgu Bilig, **Kıp.:** Kıpçakça, **KıpTS:** bk. Toparlı, R. vd. 2007, **Kır.:** Kırgızca, **KırTS:** bk. Yudahin, K. K., **Kor.:** Korece, **Mo.:** Moğolca, **Nan.:** Nanayca¹³, **Nğ.:** Niğde, **Osm.:** Osmanlıca, **Sam.:** Samoyedce, **Sv.:** Sivas, **TA:** bk. Toparlı, R. vd. 2000, **TMEN:** bk. Doerfer, Gerhard, **TT:** Türkiye Türkçesi, **TT VII:** bk. Arat, R. R., 1937, **TTS VI:** Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü, **Tuv.:** Tuvaça, **TuvRS:** bk. Tenişev, R. **Tü.:** Türkçe, **Uyg.:** Uygurca, **Yak.:** Yakutça, **YakRS:** bk. Sleptsov, P., **YUTS:** bk. Necip, E., **YUyg.:** Yeni Uygurca.

Kaynaklar

- Arat, R. R. (1937). *Türkische Turfan-Texte VII*. Berlin.
- Ata, A. (2010). “Hapax in Rylands Manuscript Interlinear Translation of Koran into Tur-
kic”. *International Journal of Central Asian Studies*, 14, 1-12.
- Atalay, B. (2006). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi III* (5. baskı). Ankara: Türk Dil Kuru-
mu.
- Ayazlı, Ö. (2012). *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap, Karşılaştırmalı Metin Yayını*. Ankara: Türk
Dil Kurumu.
- Aydın, E. (2015). *Yenisey Yazıtları*. Konya: Kömen.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Ox-
ford: Clarendon.
- Dankoff, R., Kelly, J. (1985). *Mahmūd al-Kāşyarī Compendium of The Turkic Dialects
(Dīwān Luḡāt at-Turk) Part III* (edited and translated with introduction and indices by
R. Dankoff in collaboration with J. Kelly; ed. Ş. Tekin - G. A. Tekin). Duxbury: Har-
vard University.

13 Nanayca: Güney Tunguz dillerinden biridir.

- Doerfer, G. (1975). *Türkische und mongolische Elemente im neupersischen IV*. Wiesbaden.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon I-II*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, Verlag.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro.
- Ergin, M. (1997). *Dede Korkut Kitabı I, Giriş-Metin-Faksimile*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ergin, M. (1997). *Dede Korkut Kitabı II, İndeks-Gramer*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Haenisch, E. (1962). *Wörterbuch zu Manghol un Niuca Tobca'an (Yüan-Ch'ao Pi-shi), geheime Geschichte der Mongolen*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Hauenskild, I. (2003). *Die Tierbezeichnungen bei Mahmut al-Kaschgari, Eine Untersuchung aus sprach-und kulturhistorischer Sicht*. Harrassowitz Verlag: Wiesbaden.
- İngilizce-Türkçe Redhouse Sözlüğü (2002) (4 baskı). İstanbul.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kúnos, I. (1902). Şeyh Suleyman Efendi's Çagatay-Osmanisches Wörterbuch, Verkürzte und mit deutscher übersetzung versehene Ausgabe. Budapest: Mit Unterstützung der Ungarischen Akademie der Wissenschaft.
- Malov, Sergey Yefimoviç (1957). *Yazık jyoltuh uygurov: slovar i grammatika*. Alma-Ata.
- Malov, Sergey Yefimoviç (1967). *Yazık jyoltuh uygurov: Teksti i perevodı*. Moskva.
- Malov, Sergey Yefimoviç (2005). "Sarı Uygurlarda Şamanlığın Kalıntıları". M. Duranlı (çev.). *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, 5/2, 391-399.
- Nadelyaev, V. M., Nasilov, D. M., Tenişev, E. R., Şçerbak, A. M. (1969). *Drevnyeturkskiy slovar'*. Leningrad.
- Naskali, E. G., Duranlı, M. (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Naskali, E. G., Butanayev, V., İsina, A., Şahin, E., Şahin, L., Koç, A. (2000). *Hakasça-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Necip, E. N. (1993). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İ. Kurban (çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ölmez, M. (2008). "Dīvānu Luğāti't-Türk'teki Tek Örnekler Üzerine (1)". M. Kalkışım (ed.). *Doğumunun 1000. Yılı Dolayısıyla Uluslararası Kaşgarlı Mahmud Sempozyumu, 17-19 Ekim 2008, Bildiri Metinleri* içinde (s. 295-297). Rize.
- Ölmez, M. (2011). "Tek Örnek Tek Örnek Değildir: Eski Türkçe üz 'sağır' Sözü Hakkında". [H. Develi, M. S. Kaçalın, F. Kırıl, M. Ölmez, T. Çulha (haz.)]. *Maḥmūd al-Kaşgāri'nin 1000. Doğum Yıldönümü Dolayısıyla Divānu Luğāti't-Türk Sempozyumu (5-7 Eylül 2008)* içinde (s. 245-251). İstanbul.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkssprachen*. Helsinki.
- Sevortyan, E. V. (1989). *Etimoloģeskiy slovar' tyurkskih yazıkov, Obşçetyurkskie i mejtyurkskie ocnovi na bukvi c, j, y*. Moskva: Nauka.
- Steingass, F. (1998). *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. Beirut.
- Şeyh Süleymān Efendi-i Buhari (1298). *Lugat-ı Çagatay ve Türki-i Osmani*. İstanbul.
- Taş, İ. (2015). *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tekin, T. (1987). *Tuna Bulgarları ve Dilleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tenişev, E. R. (1968). *Tuvinsko-russkiy slovar'*. Moskva.

- Tenişev, E. R. (1990). *Uygurskiy dialektniy slovar* , Moskva: Nauka.
- Tokyürek, H. (2013). “Eski Uygurcada Hayvan Adları ve Bunların Kullanım Alanları”. *TÜBAR*, XXXIII, 221-281.
- Toparlı, R., Çögenli, S., Yanık, N. H. (2000). *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Toparlı, R., Vural, H., Karaatlı, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Türk Dil Kurumu (1972). *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü, VI, U-Z*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Türk Dil Kurumu (1975). *Derleme Sözlüğü VIII*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Uçar, E. (2012). “Eski Türkçe Hapaxlar”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 9/1, 73-100.
- Williams, M. (1899). *A Sanskrit-English Dictionary*. Oxford.
- Yıldız, H. (2011). “Yakutçayla Tanımlanabilen Hapax Legomenon’lar”. *International Journal of Central Asian Studies*, 15, 21-42.
- Yıldız, H. (2014). “Yakutçayla Tanımlanabilen Hapax Legomenon’lar II: Ünsüzle Başlayan Hapaxların Durumu”. *Siberian Studies (SAD)*, 2/5, 37-54.
- Yudahin, K. K. (1998). *Kırgız Sözlüğü. C I (A-J)*. A. Taymas (çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu.

The Study of Hapax Legomenon “yundak” Word

Abstract:

Many hapax words are encountered in An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish published by Clauson. The word of yundak is only one of these hapax legomena. Clauson describes as follows hapax legomenon words in preface his work. “A surprisingly large number of early words are hapax legomena (Hap. leg.) that is, occur only once, and have not so far been discovered elsewhere; they have, however, been included in the list because they seem to be genuine Turkish words and may later be discovered elsewhere; but the fact that they are Hap. leg. makes it impossible to determine whether they are correctly transcribed. Properly speaking the term implies one single occurrence, but it has been stretched to include verbs listed in Kaş. with enumeration of the Perf., Aor., and Infin. forms, since experience shows that if a word is mis-spelt in the Perf. it may also be mis-spelt in the Aor. and Infin. (ED, vii). As stated above, Clauson suggested that these hapax legomenon words can be then seen elsewhere or in other texts. He used the available data in his work published 1972. After this date, many texts have been published in the field of Turkology. That is, as Clauson stated, the words known as these hapax legomenon have been found in new text publications and some of the hapax legomenon’s have lost the characteristic of being hapaxes. The yundak discussed here is only one of words losing the characteristic of being hapaxes. The following informations are given in Divanü Lûgat-it-Türk regarding the yundak “dung of horse” accepted as hapax legomenon as it is listed only once: “yundak ‘Dung (raws)’, particularly of horses. Proverb: yağmıg ärsä kâräk yundaqı tägır Wealth is necessary even though it belongs to your enemy, for the least thing of your enemy that can be used is his horse’s dung, which you can used to light a fire” (DLT III, 44).

In this paper, yundak word is grouped under three headings. In the first part, it is laid emphasis on yunt / yont / yond word which has been found many times in historical texts. The following meanings of the word are given in the paper: a generic term for horse, the animal name used for “horse” in the twelve-animal cycle, horse year, horse day, a wild unbroken mare, collective term for “horses”, in the pasture, a mare. In this part, it also emphasized that the word is not yont is yunt. Doerfer states that yont / yunt forms are seen in many sources Arabic and Uyghur letters and he gives two explicit proofs which will allow us to read the word yund / yunt. The first of these proofs is the reading yunt seen in TT VIII-104. (in Brahmi writing is divided into o and u). The second proof is also to seen the word of yunt “horse, a herd of horses” in dialects of Turkish. {Tu. yunt “stud donkey” (*Tosya-Kastamonu) yund “horse” (Erzurum-Yörükler), yont “stray” (Dizdaroglu- Sinop)}. yunt is

also seen in Yellow Uyghur from Modern Turkic Languages. {YUyg. yot (< yont) “horse” (horse year in the twelve-animal cycle), tur yot “mare” ~ yut ~ yöt “horse”}. In the second part of study it is illustrated that yundak word is not hapax legomenon due to its forms yindak, yondak, yomdak, yontak and yuntak in Yellow Uyghur and besides yundak does not only mean “dung” but also mean “tail of horse” as a result of expansion in the meaning of horse in Yellow Uyghur. The folksong, which the meaning of yundak word is seen “tail of horse” in Yellow Uyghur, is as follows: “O, uğur azğır men bolu! O, yuntağ tartav parım bara! O, patar qaman parım ola!” Hey! I will raise my tail in stallion herd. Can you hide from me? In this part, it is also mentioned to be used yundak word during shamanic ceremonies as an element of shamanism in Yellow Uyghurs. Malov expresses this situation as follows: “Uyghurs dedicate to gods sheep and horse. A large part of the horses, especially red, is dedicated to the god of heaven. Especially horse including a white star in the forehead is more suitable for god. The horse dedicated to god must not be placed dirty cloth. The cloth must be new and clean. This horse’s meat is inedible and woman cannot ride this horse”. The horse dung must also be clean (not crushed, unbroken) {YUyg. arığ at yondak “a clean (not crushed, unbroken) horse dung”}. In this part of the study also focuses on the etymology of the yundak word. Räsänen analyzes YUyg. yuntak, yontak, yomdok, yindak “horse dung” in his etymological dictionary. He suggests that yuntak is yunt’s diminutive form while yindak / yomdak derive from yin “intestine”. Unlike Räsänen, in this study, yindak and yomdok forms are thought to be derivatives of yunt-ak. It is tried to explain with the examples that they are related to yunt “horse” not yin “intestine”. The third part of the study concludes the conclusion section where the data obtained is listed.

